

**Een archeologisch inventariserend
veldonderzoek (IVO) door middel van
bureau-onderzoek en grondboringen aan
de Hunzeweg te Nieuw-Annerveen,
gemeente Aa en Hunze (Dr.)**

H. Buitenhuis en S.A. Mulder

ARC-Rapporten 2005-122

Groningen
8 december 2005
ISSN 1574-6887

Afbeelding 1 De ligging van het onderzoeksgebied.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding van het onderzoek

Aanleiding tot het verrichten van een archeologisch inventariserend onderzoek is de beoogde vestiging van een agrarisch bedrijf in het gehucht Nieuw-Annerveen. Conform het Verdrag van Malta dient voorafgaand aan de potentiële vernietiging van het aanwezige bodemarchief de archeologische waarde van het plangebied vastgesteld te worden.

In opdracht van de gemeente Aa en Hunze heeft Archaeological Research & Consultancy (ARC bv) het archeologisch onderzoek uitgevoerd. Het IVO bestond uit een bureau-onderzoek, verricht door mw. drs. S.A. Mulder en een karterend booronderzoek, verricht op 23 november 2005 door dr. H. Buitenhuis en mw. drs. S.A. Mulder.

1.2 Ligging van het onderzoeksgebied

Het onderzoeksgebied betreft een perceel land dat is gelegen aan de oostzijde van de Hunzeweg te Nieuw-Annerveen (afb. 1). Tegenover het plangebied ligt een monumentale boerderij aan de Hunzeweg 30. Het terrein staat bij de gemeente Aa en Hunze geregistreerd onder perceelnummer ALO00B1336. De oppervlakte van de onderzoekslocatie bedraagt bij benadering 2,5 hectare.

1.3 Objectgegevens

ARC-Projectcode	2005/269
Provincie	Drenthe
Gemeente	Aa en Hunze
Plaats	Nieuw-Annerveen
Toponiem	Hunzeweg
Kaartblad	12E
Coördinaten	248.040/565.560, 248.065/565.485, 248.300/565.655, 248.265/565.715
Type bodem	moerige podzolgrond en veldpodzolgrond
Geomorfologie	veenontginningsvlakte op dekzandrug

1.4 Doel van het onderzoek

Doel van het bureau-onderzoek is het verkrijgen van informatie betreffende de bekende en te verwachten archeologische waarden van het plangebied. Op basis hiervan wordt een archeologisch verwachtingsmodel voor het onderzoeksgebied opgesteld. Het veldonderzoek heeft tot doel om door middel van grondboringen dit verwachtingsmodel te verifiëren en aan te vullen met veldgegevens. Aan de hand van de verkregen resultaten wordt vastgesteld of er archeologische resten in het plangebied aanwezig (kunnen) zijn, wat de aard en omvang hiervan is en of de voorgenomen werkzaamheden een bedreiging vormen voor het potentieel aanwezige bodemarchief. Indien dit het geval is wordt vermeld op welke wijze hiermee rekening moet worden gehouden bij het ten uitvoer brengen van de werkzaamheden.

1.5 Werkwijze

Het onderzoek is conform de eisen van de Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie (KNA versie 2.2) van het ministerie van OC&W in de volgende fasen uitgevoerd: bureau-onderzoek, booronderzoek en veldkartering, rapportage.

1.5.1 Bureau-onderzoek

De voorbereidende bureaustudie is opgebouwd uit:

- 1 een beschrijving van het onderzoeksgebied (KNA LS02)
- 2 een beschrijving van de historische situatie (KNA LS03)
- 3 een beschrijving van de bekende archeologische waarden (KNA LS04)
- 4 het opstellen van een archeologisch verwachtingsmodel op basis van bovengenoemde aspecten (KNA LS05).

De gegevens voor het bureauonderzoek zijn ontleend aan:

- Archis II (geautomatiseerd archeologisch informatiesysteem voor Nederland);
- Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden;
- de Archeologische Monumenten Kaart (AMK);
- Bodemkaart van Nederland, kaartblad 12 Oost, Assen (STIBOKA 1988);
- De Franse kaarten 1811-1813 (Versfelt & Schroor 2001);
- Militair-topografische kaarten 1819–1829 (Versfelt & Schroor 2005);

- Grote Historische Atlas van Nederland 1830 – 1855, deel 3: Oost-Nederland (Geudeke et al. 1990);
- Provincie Atlas Drenthe, kaartblad 22D;
- www.aerodata.nl.

1.5.2 Inventariserend Veldonderzoek

Om de doelstelling te kunnen verwezenlijken zijn op het onderzoeksterrein in totaal achttien boringen gezet ten behoeve van de archeologie (zie afb. 2). Deze boringen zijn verspreid over het terrein gezet om een juiste, algehele, indruk van de bodemopbouw te kunnen krijgen. De raai-afstand en de onderlinge boorafstand bedroeg circa 50 m.

De boorkernen zijn zorgvuldig uitgelegd, waarbij de opeenvolgende bodemlagen precies konden worden beschreven en opgemeten. Vervolgens is de bodemopbouw per boring beschreven en is er gelet op de aanwezigheid van archeologische indicatoren zoals aardewerkfragmenten, houtskool, fosfaatvlekken, vuursteen, natuursteen, verbrand leem en bot.

Voor het boren is gebruik gemaakt van een verlengbare edelmanboor met een diameter van zeven cm. Naast het boren is, voor zover mogelijk, een oppervlaktekartering uitgevoerd, bestaande uit het aflopen van het gehele terrein en het inspecteren van allerlei ontsluitingen waaronder molshopen. De vondstzichtbaarheid was goed: het terrein is in gebruik als akkerland en lag ten tijde van het booronderzoek braak.

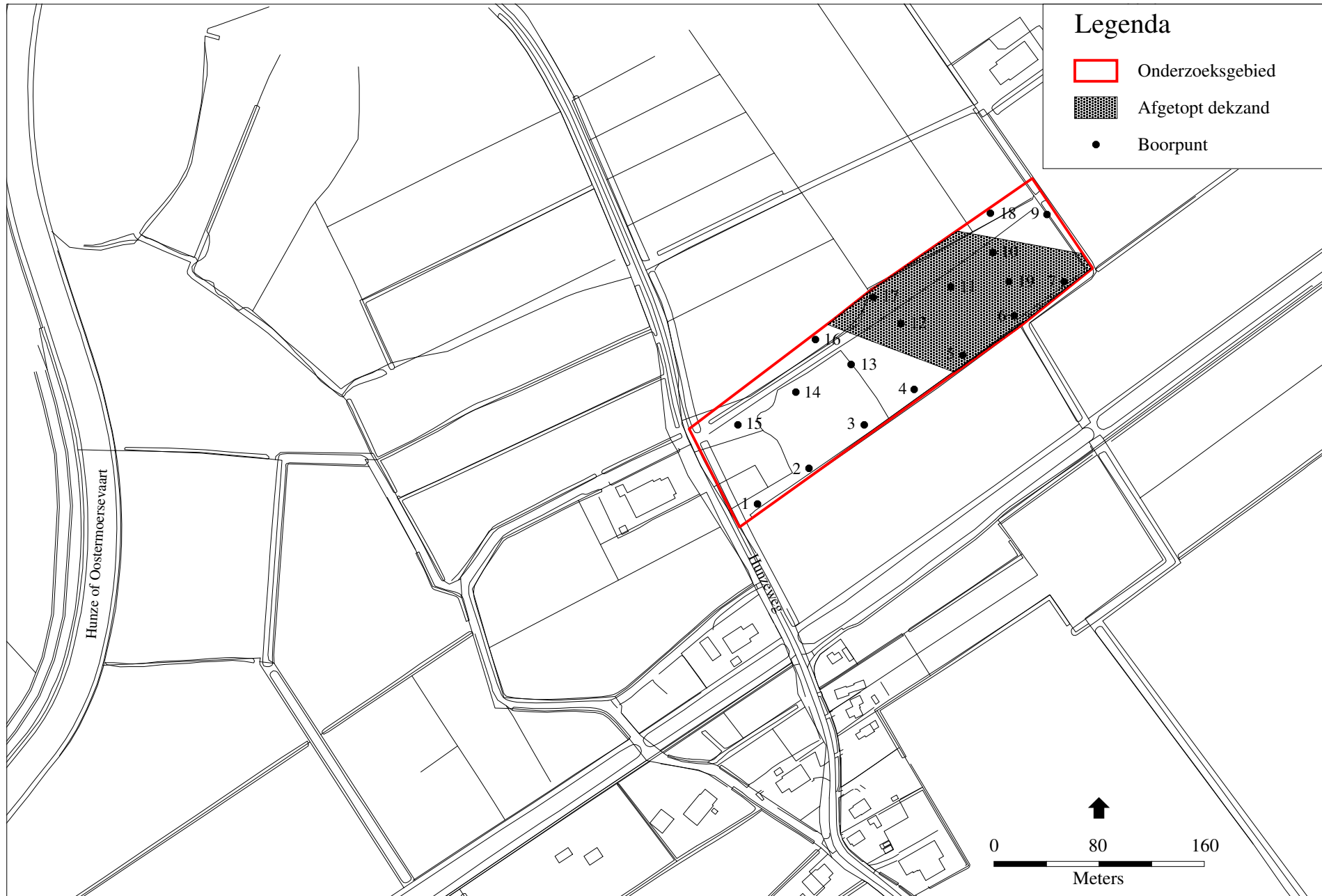
2 Resultaten

2.1 Bureau-onderzoek

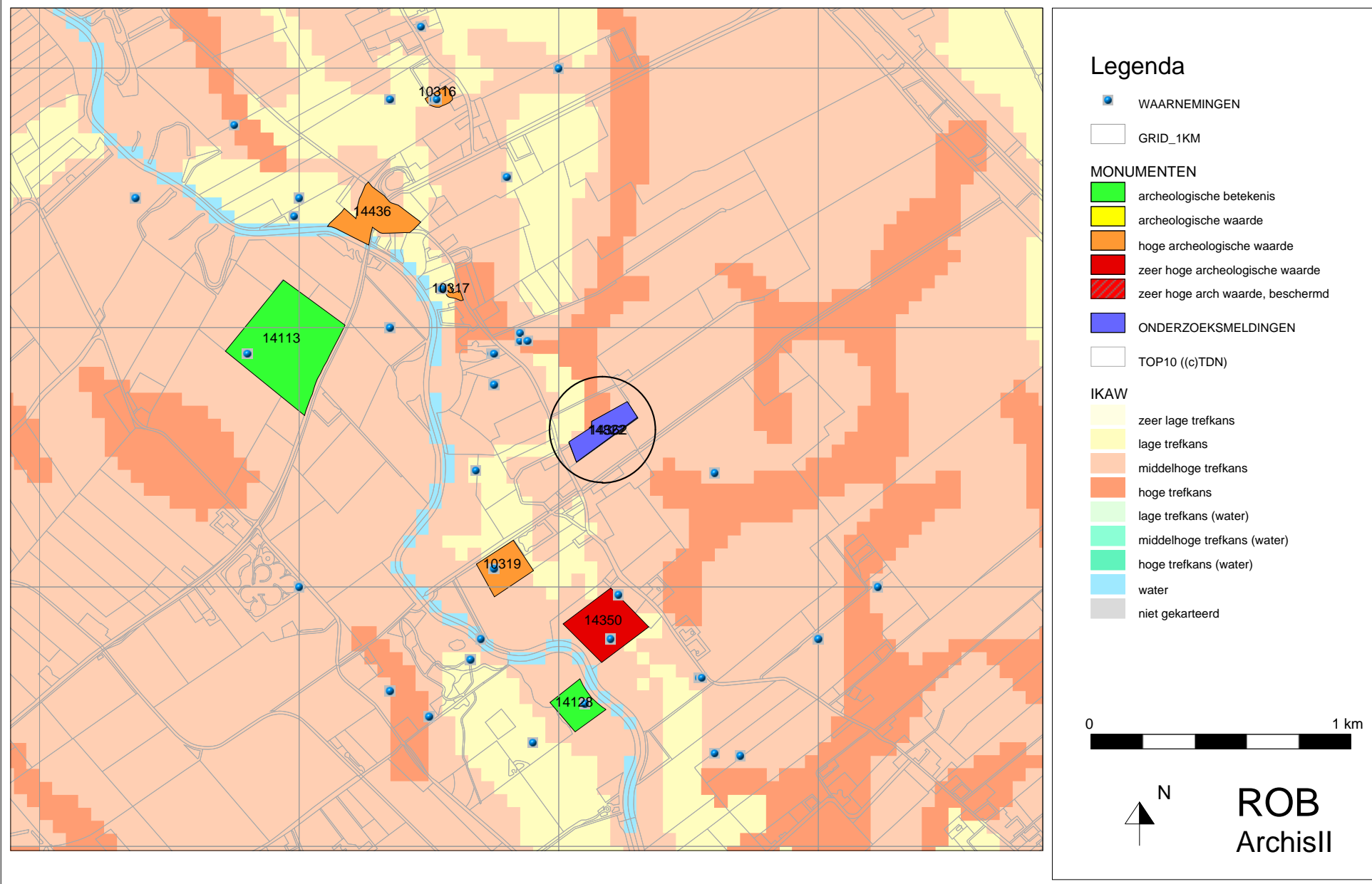
2.1.1 Beschrijving van het onderzoeksgebied

Het onderzoeksgebied omvat het terrein met perceelnummer ALO00B1336 aan de oostkant van de Hunzeweg, tegenover een monumentale boerderij aan de Hunzeweg 30. Het perceel is in gebruik als akkerland (www.aerodata.nl).

In het onderzoeksgebied zijn twee bodemtypen aanwezig: een moerige podzolgrond (legenda-eenheid iWp) en een veldpodzolgrond (legenda-eenheid Hn21). De moerige podzolgrond wordt gekenmerkt door de aanwezigheid een humuspodzolprofiel in het pleistocene dekzand, met een B2 (dieper deel inspoelings-) horizont die geleidelijk in de C-horizont overgaat. Op deze podzol bevindt zich een moerige tussenlaag, met daarop een veenkoloniaal dek. Bij de veenontginning is op het resterende veen een bezandingsdek aangebracht. Dit is vermengd met een hoeveelheid (onbruikbaar) veen om de toepasbaarheid van akkerbouw te vergroten. Moerige podzolgronden liggen in stroomdalen vaak als ruggen te midden van veengronden en eveneens op de overgang naar zandgronden. Het laatste is het geval in de omgeving van Nieuw-Annerveen, alwaar het veenkoloniale gebied grenst aan de hoger gelegen zandgronden van het Drents plateau (bodemtypen Hn). Deze overgang komt goed tot uiting in de vorm van de aanwezigheid van het tweede bodemtype: een veldpodzol van leemarm en zwak lemig fijn zand (Hn21). Dit bo-

Afbeelding 2 Ligging van de boorpunten. Kaart: B. Schomaker.

Afbeelding 3 Archeologische monumenten en verwachtingswaarden in de omgeving van Nieuw Annerveen. De onderzoekslocatie is omcirkeld en heeft meldingsnummer 14882. Bron: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek/Archis II, 23 november 2005.

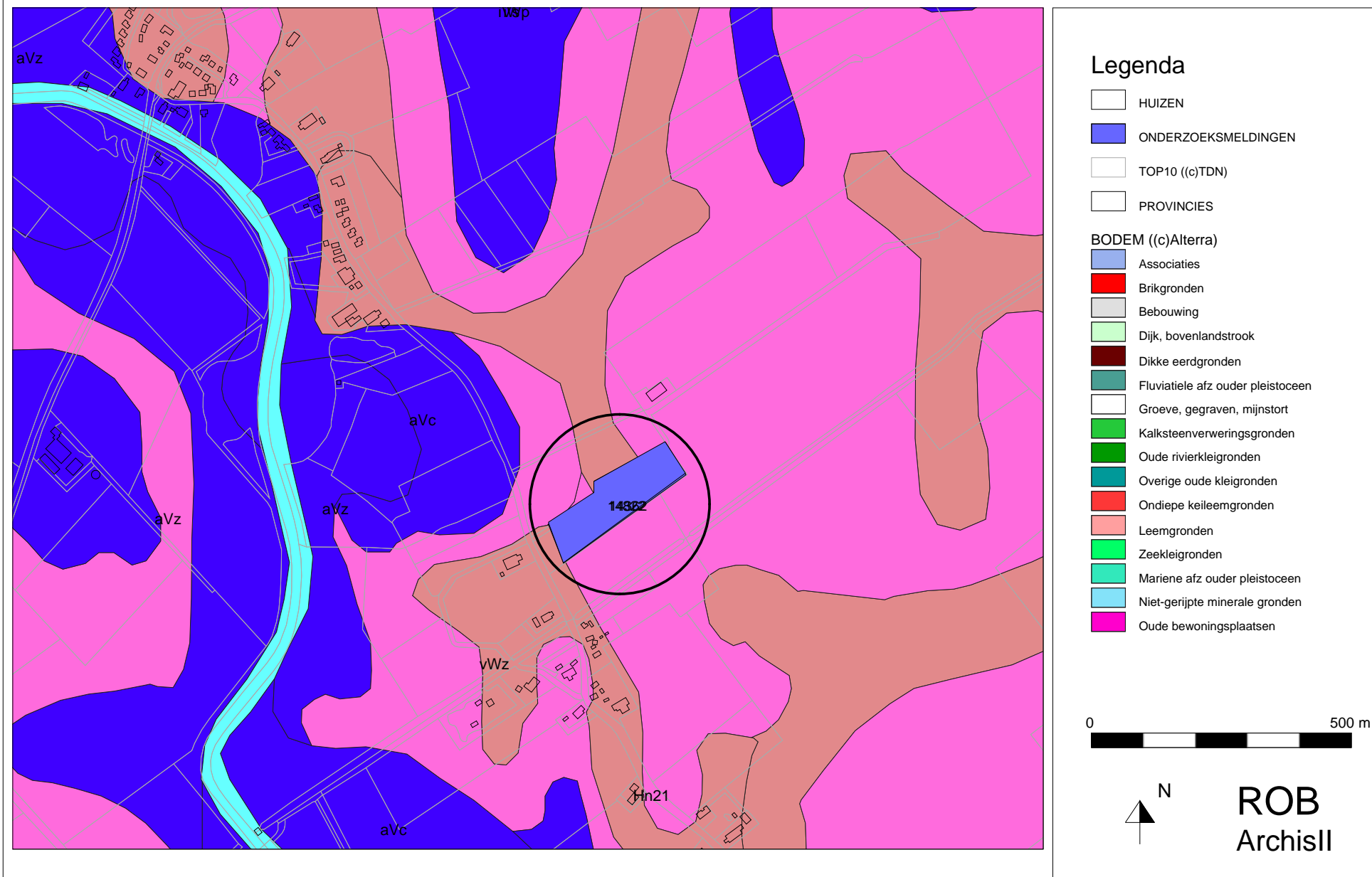
demtype doorsnijdt het onderzoeksgebied ongeveer in het midden van noord naar zuid. Tevens is het mogelijk aanwezig in het uiterste westen, alwaar dit bodemtype aan het plangebied grenst. De grondwatertrap varieert al naar gelang bodemtype. De moerige podzolgronden hebben grondwatertrap V, waarbij de gemiddeld hoogste waterstand zich op minder dan 40 cm beneden maaiveld bevindt en de gemiddeld laagste grondwaterstand op meer dan 120 cm beneden maaiveld. De veldpodzol heeft grondwatertrap VI. Hierbij bevindt zich de gemiddeld hoogste grondwaterstand tussen de 40 en 80 cm en de gemiddeld laagste grondwaterstand zich op meer dan 120 cm beneden maaiveld.

2.1.2 Historische gegevens

Het onderzoeksterrein is de afgelopen twee eeuwen in gebruik geweest als akkerland. Dit geldt zowel voor de Franse kaarten uit 1811–1813 (Versfelt & Schroor 2001) als de atlas van Huguenin uit 1819–1829 (Versfelt & Schroor 2005). In laatstgenoemde atlas zijn delen van het Annerveen en het aangrenzende Eexterveen nog niet ontgonnen. Het Annerveen grenst direct ten oosten aan de onderzoekslocatie, die op de kaart reeds geheel ontgonnen is en in gebruik is als akkerland. Op de Grote Historische Atlas uit 1852/1853 (Geudeke et al. 1990) heeft de ontginning van de wijde omgeving van Nieuw Annerveen zijn voltooiing bereikt. Opmerkelijk is dat Nieuw Annerveen op deze kaart ten oosten van Oud-Annerveen aan het Hoofddiep van Windeveer weergegeven is, op de locatie van het huidige Annerveensche kanaal. De meanders van het deel van de Oostermoersche Vaart bij Nieuw Annerveen zijn na 1850 grotendeels verloren gegaan.

2.1.3 Bekende archeologische waarden

Op de Archeologische Monumenten Kaart (AMK) wordt een aantal archeologische monumenten in de directe omgeving van het onderzoeksgebied gegeven. Hiervan maakt een aantal deel uit van een reeks laatpaleolithische en/of mesolithische vindplaatsen op zandkoppen langs de Oostermoersche Vaart of Hunze, naar aanleiding van vondsten van amateurs in het begin van de jaren '90 gekarteerd door RAAP (dateringen conform Brandt et al. 1992, zie bijlage 3). Dit betreft de monumenten 10316, 10317 en 10319. Tijdens de kartering werden geen nieuwe vondsten gedaan. Ook bleken enkele zandkoppen afgetopt te zijn. Monument 14350 (Hiltophoeve) werd aangetroffen door een karterend booronderzoek van RAAP in 1993. Het betreft een laatpaleolithische vindplaats, waar vondsten van bewerkt vuursteen uit de Federmesser-cultuur zijn gedaan. De onderzoekslocatie, gelegen op een zandrug langs het stroomdal van de Hunze, werd gekenmerkt door een zeer gaaf bodemprofiel. Het terrein heeft een zeer hoge archeologische waarde. Op het terrein van monument 14126 hebben amateurs aanwijzingen voor neolithische bewoningssporen aangetroffen op de locatie waar Van Giffen omstreeks 1920 een urnenveld had opgegraven. Monument 14113 bij Spijkerboor leverde tijdens een kartering van RAAP in 1992 bewerkt mesolithisch vuursteen en aardewerk uit de Bronstijd op. Het historische dorp Spijkerboor zelf tenslotte, een veenontginningsdorp, heeft monumentnummer 14436.

Afbeelding 4 Bodemkundige situatie in de omgeving van Nieuw Annerveen. De onderzoekslocatie is omcirkeld en heeft meldingsnummer 14882. Bron: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek/Archis II, 23 november 2005.

2.1.4 Archeologisch verwachtingsmodel

De Indicatieve Kaart voor Archeologische Waarden (IKAW) geeft voor het gedeelte van het onderzoeksgebied met de moerige podzolbodem (legenda-eenheid iWp) een middelhoge trefkans en voor het gedeelte met de veldpodzolgrond (legenda-eenheid Hn21) een hoge trefkans op archeologische waarden. Gezien de bekende serie steentijd vindplaatsen op zandkoppen langs het stroomdal van de Oostermoersche Vaart/Hunze, bestaat er een reële kans op de aanwezigheid hiervan in het onderzoeksgebied, waarvan een gedeelte (met bodemtype Hn21) eveneens op een zandrug in het landschap ligt. Voorwaarde hiervoor is echter dat het bodemprofiel grotendeels intact is. Het archeologisch booronderzoek zal uitwijzen of dit het geval is en het boven geschetste verwachtingsmodel op de realiteit van toepassing is.

2.2 Inventariserend veldonderzoek

2.2.1 Bodemopbouw

De bodem bestaat, van onder naar boven, uit (zie ook bijlagen 2 en 1):

- 1 dekzand, lichtgeelbruin fijn zand;
- 2 op het dekzand ligt, op een diepte variërend van 40–90 cm beneden maaiveld, sterk zandig tot zwak zandig veen, de moerige grond. De overgang van het zand naar het veen is vrij scherp;
- 3 op het veen bevindt zich een veenkoloniaal dek, dat veelal de bouwvoor vormt.

Zoals in paragraaf 2.1.1 al is beschreven, bevindt zich onder de moerige grond een humuspodzol. Deze bestaat uit een lichte, vaalbruine laag (vermoedelijk een E-horizont) overgaand in een bruine zandlaag (B-horizont) en diffuus overgaand in een lichtgeelbruine zandlaag (C-horizont). Deze podzolvorming wordt alleen aangetroffen in boorpunten waar ook moerige gronden zijn gevonden (boorpunten 2, 3, 4, 5, 13, 14 en 18). Met uitzondering van boorpunt 9, waar een pakket van licht zandig veen tot een diepte van 90 cm beneden maaiveld is aangetroffen, is er in de andere boorpunten geen moerige grond aangetroffen, en ligt er onder de bouwvoor direct lichtgeelbruin zand (C-horizont). Dit deel van het terrein komt overeen met de strook die op de bodemkaart (zie boven) als licht lemig zand met een veldpodzol wordt beschreven. Het deel is duidelijk in het land te zien als een verhoogde rug die west-oost door het gebied loopt. De gebruiker van het land, dhr. Begeman, heeft verteld dat bij het ploegen in dit deel van het veld de rug is afgetopt en geëgaliseerd.

2.2.2 Vondsten

Tijdens het archeologische onderzoek zijn er geen vondsten in de boorkernen aangetroffen (zie bijlage 2). Ook aan het oppervlak zijn geen archeologische resten gevonden, anders dan baksteen en resten uit zeer recente tijd.

3 Conclusies

Het veldonderzoek heeft tot doel om door middel van grondboringen het verwachtingsmodel te verifiëren en aan te vullen met veldgegevens. Gezien het bureau-onderzoek kan worden verwacht dat zich op de top van de zandrug archeologie van waarde zou kunnen bevinden. Het booronderzoek en de gegevens van de grondgebruiker geven echter aan dat deze zandrug in het terrein is afgetopt en geëgaliseerd, waardoor de kans nog archeologische resten van waarde op dit terreindeel te vinden zeer gering is. Het overige deel van het gebied bestaat uit de flanken van de dekzandrug en dieper delen, met min of meer intacte bodems. Het valt zeker niet uit te sluiten dat er op de flanken archeologische resten uit het Paleolithicum en/of Mesolithicum worden aangetroffen.

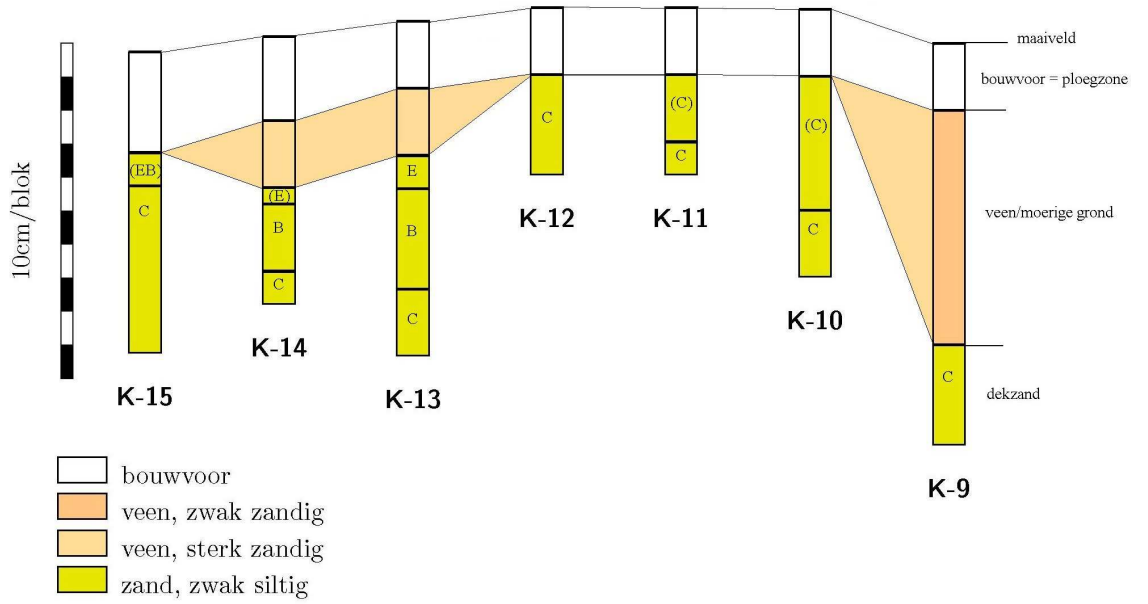
4 Aanbeveling

Gezien de conclusies van het bureau-onderzoek en de grondboringen is het mogelijk dat er op de flanken aan de zuidkant van de dekzandrug archeologische resten uit het Paleolithicum of Mesolithicum nog *in situ* (zie afb. 2) zijn te vinden. Er wordt daarom aanbevolen om deze flanken verder te onderzoeken door middel van megaboringen in een verdicht grid met het nemen van grondmonsters om eventueel aanwezige resten zoals vuursteen op te sporen. De uiteindelijk beslissing omtrent verder onderzoek ligt bij het bevoegd gezag: dr.W.A.B. van der Sanden, provinciaal archeoloog, Drents Plateau, postbus 117, 9400 AC Assen, tel: 0592 - 305 932.

Literatuur

- Brandt, R.W. et al. (red.), 1992. *ARCHIS. Archeologisch Basis Register, versie 1.0*. Amersfoort.
- Geudeke, P.W., K. Zandvliet & L. Balk, 1990. *Grote Historische Atlas van Nederland 1:50.000, 3 Oost-Nederland 1830–1855*. Groningen.
- STIBOKA, 1988. *Bodemkaart van Nederland, schaal 1:50.000*. Wageningen.
- Versfelt, H.J. & M. Schroor, 2001. *De Franse kaarten van Drenthe en de noordoostelijke kust, 1811–1813*. Groningen.
- Versfelt, H.J. & M. Schroor, 2005. *De atlas van Huguenin. Militair-topografische kaarten van Noord-Nederland 1819–1829*. Groningen.

Bijlage 1 Boorraaien

Boorprofiel van de boorpunten 15 tot en met 9, met in het dekzand de podzol-indicaties.

Bijlage 2 Boorstaten

De afkortingen die in de tabel gebruikt worden:

BV	bouwvoor	Vz3	veen, sterk zandig	h1	zwak humeus
Vz1	veen, zwak zandig	Zs1	zand, zwak siltig	l	leem

boring 1 X=248052.00 Y=565476.00					
<i>diepte</i>	<i>lithologie</i>	<i>extra</i>	<i>grens</i>	<i>kleur</i>	<i>opmerkingen</i>
40	BV	h1	scherp	donkergrijs	
55	Vz1		scherp	donkerbruin	
100	Zs1			bruin	C-horizont
boring 2 X=248091.00 Y=565503.00					
<i>diepte</i>	<i>lithologie</i>	<i>extra</i>	<i>grens</i>	<i>kleur</i>	<i>opmerkingen</i>
30	BV		geleidelijk	donkergrijs	
50	Vz3		scherp	donkerbruingrijs	
55	Zs1		scherp	lichtgrijs	E-horizont
80	Zs1		geleidelijk	bruin	B-horizont
100	Zs1			geelbruin	C-horizont
boring 3 X=248133.00 Y=565536.00					
<i>diepte</i>	<i>lithologie</i>	<i>extra</i>	<i>grens</i>	<i>kleur</i>	<i>opmerkingen</i>
30	BV		geleidelijk	donkergrijs	
55	Vz3		scherp	donkerbruingrijs	
65	Zs1		geleidelijk	lichtgrijs	E-horizont
90	Zs1		geleidelijk	bruin	B-horizont
100	Zs1			geelbruin	C-horizont
boring 4 X=248171.00 Y=565563.00					
<i>diepte</i>	<i>lithologie</i>	<i>extra</i>	<i>grens</i>	<i>kleur</i>	<i>opmerkingen</i>
25	BV			donkergrijs	
40	Vz3		geleidelijk	donkergrijsbruin	vermengd veen met zand E-horizont, verrommeld
70	Zs1			geelbruin	B/C-horizont
boring 5 X=248208.00 Y=565589.00					
<i>diepte</i>	<i>lithologie</i>	<i>extra</i>	<i>grens</i>	<i>kleur</i>	<i>opmerkingen</i>
30	BV		geleidelijk	donkergrijs	
40	Vz3		scherp	donkerbruin	
42	Zs1		scherp	lichtgrijs	restant E-horizont
90	Zs1			geelbruin	B/C-horizont
boring 6 X=248247.00 Y=565645.00					
<i>diepte</i>	<i>lithologie</i>	<i>extra</i>	<i>grens</i>	<i>kleur</i>	<i>opmerkingen</i>
25	BV		geleidelijk	donkergrijs	
40	Vz3		geleidelijk	donkergrijsbruin	verrommeld zand en veen
50	Zs1		geleidelijk	bruin	gevekt, verrommeld
80	Zs1			geelbruin	C-horizont
boring 7 X=248285.00 Y=565645.00					
<i>diepte</i>	<i>lithologie</i>	<i>extra</i>	<i>grens</i>	<i>kleur</i>	<i>opmerkingen</i>
20	BV		geleidelijk	donkergrijs	
45	Vz1		scherp	donkerbruin	
80	Zs1			geelbruin	C-horizont

boring 8

<i>diepte</i>	<i>lithologie</i>	<i>extra</i>	<i>grens</i>	<i>kleur</i>	<i>opmerkingen</i>
---------------	-------------------	--------------	--------------	--------------	--------------------

boring 9 X=248272.00 Y=565696.00

<i>diepte</i>	<i>lithologie</i>	<i>extra</i>	<i>grens</i>	<i>kleur</i>	<i>opmerkingen</i>
20	BV		geleidelijk	donkergrijs	
90	Vz1		scherp	donkergrijsbruin	
120	Zs1			bruin	C-horizont

boring 10 X=248231.00 Y=565667.00

<i>diepte</i>	<i>lithologie</i>	<i>extra</i>	<i>grens</i>	<i>kleur</i>	<i>opmerkingen</i>
20	BV		geleidelijk	donkergrijs	
60	Zs1		scherp	geelbruin	sterk gevlekt
80	Zs1			lichtgeel	C-horizont

boring 11 X=248199.00 Y=565641.00

<i>diepte</i>	<i>lithologie</i>	<i>extra</i>	<i>grens</i>	<i>kleur</i>	<i>opmerkingen</i>
20	BV		geleidelijk	donkergrijs	
40	Zs1		geleidelijk	geelgrijs	gevlekt
50	Zs1			lichtgeel	C-horizont

boring 12 X=248161.00 Y=565613.00

<i>diepte</i>	<i>lithologie</i>	<i>extra</i>	<i>grens</i>	<i>kleur</i>	<i>opmerkingen</i>
20	BV		scherp	donkergrijs	
50	Zs1			lichtgeel	C-horizont

boring 13 X=248123.00 Y=565582.00

<i>diepte</i>	<i>lithologie</i>	<i>extra</i>	<i>grens</i>	<i>kleur</i>	<i>opmerkingen</i>
20	BV		geleidelijk	donkergrijs	
40	Vz3		scherp	donkerbruingrijs	
50	Zs1		geleidelijk	lichtgrijsbruin	vage E-horizont
80	Zs1		diffuus	bruin	B-horizont
100	Zs1			geelbruin	C-horizont

boring 14 X=248081.00 Y=565561.00

<i>diepte</i>	<i>lithologie</i>	<i>extra</i>	<i>grens</i>	<i>kleur</i>	<i>opmerkingen</i>
25	BV		geleidelijk	donkergrijs	
45	Vz3		geleidelijk	grijsbruin	verrommeld veen met zand
50	Zs1		geleidelijk	lichtgrijsbruin	E-horizont?
70	Zs1		diffuus	geelbruin	B-horizont
80	Zs1			lichtgeelbruin	C-horizont

boring 15 X=248037.00 Y=56536.00

<i>diepte</i>	<i>lithologie</i>	<i>extra</i>	<i>grens</i>	<i>kleur</i>	<i>opmerkingen</i>
30	BV		geleidelijk	donkergrijs	
40	Zs1		geleidelijk	lichtgrijsbruin	vuilbruin, E/B-horizont?
90	Zs1			bruin	C-horizont

boring 16 X=248096.00 Y=565601.00

<i>diepte</i>	<i>lithologie</i>	<i>extra</i>	<i>grens</i>	<i>kleur</i>	<i>opmerkingen</i>
20	BV		scherp	donkergrijs	
40	Zs1		scherp	grijsbruin	opgebracht, gevlekt
60	Vz3		geleidelijk	donkerbruingrijs	
90	Zs1			geelbruin	C-horizont

boring 17 X=248140.00 Y=565633.00

<i>diepte</i>	<i>lithologie</i>	<i>extra</i>	<i>grens</i>	<i>kleur</i>	<i>opmerkingen</i>
20	BV		geleidelijk	donkergrijs	
30	Zs1		geleidelijk	geelgrijs	gevekt, verrommelde C-horizont
50	Zs1			lichtgeel	C-horizont

boring 18 X=248229.00 Y=565697.00

<i>diepte</i>	<i>lithologie</i>	<i>extra</i>	<i>grens</i>	<i>kleur</i>	<i>opmerkingen</i>
20	BV		geleidelijk	donkergrijs	
25	Zs1		geleidelijk	lichtgrijswit	gevekt, verrommelde E-horizont
40	Zs1		geleidelijk	donkerbruin	B-horizont
70	Zs1			geelbruin	B/C-horizont

boring 19 X=248243.00 Y=565645.00

<i>diepte</i>	<i>lithologie</i>	<i>extra</i>	<i>grens</i>	<i>kleur</i>	<i>opmerkingen</i>
25	BV		geleidelijk	donkergrijs	
26	Zs1		geleidelijk	donkerbruin	restant B-horizont
50	Zs1			geelbruin	C-horizont

Bijlage 3 Periodisering

De onderstaande tabel geeft een vereenvoudigde archeologische tijdsschaal (conform Brandt et al. 1992).

Periode	
Paleolithicum	8800 v. Chr. en eerder
Mesolithicum	8800–4900 v. Chr.
Neolithicum	5300–2000 v. Chr.
Bronstijd	2000–800 v. Chr.
IJzertijd	800–12 v. Chr.
Romeinse Tijd	12 v. Chr. – 450 n. Chr.
Vroege Middeleeuwen	450–1050 n. Chr.
Late Middeleeuwen	1050–1500 n. Chr.
Nieuwe Tijd	1500 n. Chr. tot heden